

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ЗАТВЕРДЖУЮ

Директор Навчально-наукового інституту міжнародних відносин ім. Б.Д. Гаврилишина
Ірина ІВАЦУК

« _____ » _____ 2023 р.

ЗАТВЕРДЖУЮ

В. о. проректора з науково-педагогічної роботи
Віктор ОСТРОВЕРХОВ

« _____ » _____ 2023 р.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Директор навчально-наукового інституту новітніх освітніх технологій

Святослав ПИТЕЛЬ

« _____ » _____ 2023 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА

з дисципліни

**“ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ПО ЗАХИСТУ
НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА”**

ступінь вищої освіти – бакалавр

галузь знань – 24 «Сфера обслуговування»

спеціальність – 242 «Туризм і рекреація»

**освітньо-професійна програма – «Туризм і
рекреація»**

Кафедра політології та філософії

Форма навчання	Курс	Семестр	Лекції (год.)	Практ. (семін.) (год.)	ІРС (год.)	Тренінг, КПЗ (год.)	Самост. робота студ. (год.)	Разом (год.)	Залік (сем.)	Екз. (сем.)
Денна	3	5	28	28	3	8	83	150	-	5
Заочна	3	5,6	8	4	-	-	138	150	-	6

Робоча програма складена на основі освітньо-професійної програми підготовки здобувачів вищої освіти на першому (бакалаврському рівні) за спеціальністю галузі знань 24 Сфера обслуговування спеціальності 242 «Туризм», затвердженої Вченою радою ЗУНУ від 24.06.2023 р. протокол №9.

Робочу програму склав: д-р політ наук, професор кафедри політології та філософії Олег РУДАКЕВИЧ

Завідувачка кафедри,
д-р. філос. наук, професор

Тетяна ЧОЛАЧ

Розглянуто та схвалено групою забезпечення спеціальності 242 Туризм, протокол № 1 від 30.08.2023 р.

Голова групи забезпечення спеціальності
к. е. наук, доцент

Володимир МАЗУР

**СТРУКТУРА РОБОЧОЇ ПРОГРАМИ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
“Державна політика по захисту навколишнього середовища”**

1. Опис дисципліни “Державна політика по захисту навколишнього середовища”

Дисципліна “ Державна політика по захисту навколишнього середовища”	Галузь знань, спеціальність, СВО	Характеристика навчальної дисципліни
Кількість кредитів – 5	галузь знань 24 «Сфера обслуговування»	Статус дисципліни Дисципліна – обов’язкова Мова навчання Українська мова
Кількість залікових модулів – 4	спеціальність 242 Туризм освітньо-професійна програма «Туризм і рекреація»	Рік підготовки: <i>Денна – 3</i> <i>Заочна – 3</i> Семестр: <i>Денна – 5</i> <i>Заочна – 7,8</i>
Кількість змістових модулів – 2	Ступінь вищої освіти бакалавр	Лекції: <i>Денна – 28</i> <i>Заочна - 8</i> Практичні заняття: <i>Денна – 28</i> <i>Заочна - 4</i>
Загальна кількість годин – 150		Самостійна робота: <i>Денна – 83</i> <i>Заочна – 138</i> Тренінг, КПЗ – 8 Індивідуальна робота : <i>Денна – 3</i> <i>Заочна – 0</i>
Тижневих годин – 10 з них аудиторних – 4		Вид підсумкового контролю – іспит

2. Мета і завдання дисципліни «Державна політика по захисту навколишнього середовища»

2.1. Мета вивчення дисципліни:

сформуванню у студентів уявлення з питань основних напрямків здійснення екологічної політики, сучасного стану природних екосистем держави, громадянську позицію і усвідомлення професійної відповідальності за прийняття рішень; їх самореалізацію в умовах зростаючої свободи економічного, політичного і світоглядного вибору, виробленню умінь і навичок відстоювати і захищати свої права, реалізовувати особисті і групові інтереси через представницькі політичні інститути.

2.2. Завдання вивчення дисципліни:

вивчення та розуміння сутності екологічної політики як сукупності заходів засобів, спрямованих на забезпечення стійкого розвитку і цивілізованості; засвоєння теоретичних основ екологічної політики, її витоків, суті, еволюції, інструментарію; визначати принципи пріоритети, основні напрямки, моделі та джерела усталеного екологічного розвитку; давати оцінку сучасному стану природних екосистем регіону, держави і світу; розуміти суперечності між економічним поступом суспільства і проблемами збереження довкілля.

2.3. Найменування та опис компетентностей, формування котрих забезпечує вивчення дисципліни:

Прагнення до збереження навколишнього середовища.

Здатність діяти у правовому полі, керуватися нормами законодавства.

2.4. Передумови для вивчення дисципліни:

Політологія, Стандартизація, сертифікація та ліцензування туристичних та готельних послуг.

2.5. Результати навчання:

Знати, розуміти і вміти використовувати на практиці основні положення туристичного законодавства, національних і міжнародних стандартів з обслуговування туристів.

Знати і розуміти основні форми і види туризму, їх поділ.

Діяти у відповідності з принципами соціальної відповідальності та громадянської свідомості.

Виявляти проблемні ситуації і пропонувати шляхи їх розв'язання.

3. Програма навчальної дисципліни: «Державна політика по захисту навколишнього середовища»

Змістовий модуль 1. Теоретичні принципи формування основних засад екологічної політики

Тема 1. Теоретико-методологічні засади дослідження екологічної політики

Поняття, предмет та методи дослідження екологічної політики. Об'єкт, суб'єкт, предмет екологічної політики. Методи дослідження. Рівні екологічної політики.

Розвиток понятійно-категоріального апарату екологічної політики. Вихідні поняття екологічної політики. Екологія загальна і прикладна. Входження екології в сферу політики. Формування екоцентричного світогляду.

Екологічна політика як суспільна діяльність. Суперечність економічних й екологічних інтересів суспільства.

Визначення екологічної політики. Підходи до визначення екологічної політики. Наукове розуміння екологічної політики.

Тема 2. Політична програма дій рухів, партій у сфері охорони довкілля світу та України

Причини появи політичних партій екологічного спрямування у світі.

Історія створення, розвитку програмних дій та недоліків екологічних рухів і партій в Україні у 2000-х роках.

Недоліки проведення екологічної політики державними органами України у 2010-х рр.

Аналіз передвиборчих програм політичних партій 2019 року, які балатувались до Верховної ради в розрізі екологічної політики.

Історія зародження, вимоги, діяльність партій екологічного спрямування у Німеччині. Екологічна складова діяльності політичних партій. Ідеологія та тактика партій “зелених”. Феномен партії “зелених” України.

Тема 3. Зміст, структура, та інструментарій екологічної політики

Мета екологічної політики. Базис та засоби реалізації екологічної політики. Структура базису екологічної політики: система правових норм; спосіб організації суспільного виробництва; виробничо-технологічний потенціал природокористування; екологічна культура суспільства. Арсенал засобів здійснення екологічної політики.

Основні напрямки та механізм здійснення екологічної політики. Морфологічний блок виміру екологічної політики: цілепокладання (склад завдань природоохоронного потенціалу, вибір ефективних шляхів його використання); комплекс регулюючих впливів (правового, економічного, інформаційно-технологічного і світоглядного зрізу); рівні управління (особистість, колектив, підприємство, галузь, регіон, країна).

Критерії ефективності екологічної політики. Оцінка ступеня досягнення поставленої мети – критерій ефективності для всього комплексу заходів екологічної політики. Основні загально-системні умови успішної екологічної політики.

Тема 4. Суб'єкти екологічної політики

Держава як головний суб'єкт екологічної політики. Правове та технологічне регулювання екологічною діяльністю. Роль бізнесу і підприємств у стійкому розвитку і захисті навколишнього середовища. Чинники екологічності правової демократичної держави.

Політичні організації як суб'єкт екологічної політики. Громадяни, спеціалізовані і наукові заклади як суб'єкти екологічної політики. Природні права людини на здорове природне середовище. Зацікавленість і готовність громадян у здійсненні екологічної політики. Роль наукових та спеціалізованих закладів і організацій в охороні довкілля.

Тема 5. Цілі, критерії та принципи формування екологічної політики

Складнощі формування принципів екологічної політики.

Сутність основних природоохоронних принципів. Принцип історизму, суспільної доцільності, системності, комплексності, розвитку, біосферизму, адаптації, планетарної єдності, екологічної безпеки.

Принципи екологічної політики: координація економічного розвитку і екологічних можливостей; використання досягнень НТР відповідно вимог збереження екологічної рівноваги; створення системи суспільних потреб, задоволення яких не буде вести до руйнації природи; інтеграція галузевих видів політики і політики захисту навколишнього середовища.

Постановка цілей політики довкілля. Загальносвітові цілі екологічної політики: стабілізація світового клімату, збереження біологічного різноманіття, дбайливе ставлення до природних ресурсів, охорона здоров'я громадян, світова етика охорони довкілля в суспільстві. Ефективність загальнополітичних заходів з охорони довкілля. Принципи екологічної політики. Принцип причинності як провідний принцип охорони довкілля. Загальносвітовий принцип кооперації.

Тема 6. Інструменти екологічної політики

Поняття інструментів екологічної політики та їх значення. Класифікація інструментів екологічної політики. Інструменти правового регулювання. Інструменти екологічного регулювання.

Основні інструменти національної екологічної політики. Етапи реалізації екологічної політики. Моніторинг виконання і показники ефективності.

Систематизація інструментів екологічної політики. Екологічні податки і збори. Екологічна податкова реформа. Екологічні сертифікати. Порівняльні інструменти аналізу. Екологічна ефективність. Економічна ефективність.

Тема 7. Екологічна компетентність влади

Управлінська, плюралістична та колективна види екологічної політики, їх специфіка. Об'єктивні чинники зростання екологічної компетентності влади. Політизація екології й екологізація політики.

Екологічний характер сучасної правової держави. Корегування питання власності. Включення питань захисту навколишнього природного середовища до Конституції. Роль Екологічного Міністерства в Україні. Критерії ефективності заходів законодавчої влади щодо збереження довкілля. Задачі влади щодо прийняття управлінських рішень, які мають суттєві екологічні наслідки.

Відповідальність державної влади як основа в системі управління. Задачі органів управління національним і регіональним екорозвитком. Основні умови переходу до концепції екорозвитку.

Тема 8. Формування інституційної системи забезпечення екологічної політики в Україні

Органи державного управління загальної компетенції в сфері екології. Інституції державної виконавчої влади спеціальної компетенції в сфері екології. Адміністративно-правові основи організації діяльності Міністерства екології та природних ресурсів України. Роль державних екологічних інспекцій в управлінському процесі. Реалізація екологічної політики на рівні місцевого самоврядування. Повноваження органів і посадових осіб місцевого самоврядування. Особливості формування екологічної політики міст. Взаємодія суб'єктів територіальної громади у вирішенні екологічних конфліктів.

Змістовий модуль 2. Особливості здійснення та шляхи удосконалення екологічної політики в Україні та Європейському Союзі

Тема 9. Суть сучасної державної екологічної політики в Україні

Державний контроль за дотриманням екологічного законодавства. Державний екологічний моніторинг. Державна екологічна експертиза в Україні. Еколого-економічна реформа в Україні. Основні напрямки державної політики в Україні в галузі охорони довкілля.

Проблеми переходу на модель сталого розвитку. Формування регіональної екологічної політики в Україні.

Тема 10. ЗМІ, неурядові екологічні організації та їх участь у процесах прийняття екологічних рішень

Вплив мас-медіа на формування екологічної політики у державі. Світові громадські товариства.

Загальна характеристика неурядових екологічних організацій. Основні етапи екологічного руху в Україні. Неурядові екологічні організації як суб'єкти альтернативної екологічної політики. Ареали діяльності неурядових організацій. Взаємовідносини між державою та населенням.

Основні проблеми екологічних неурядових організацій та шляхи їх вирішення. Перспективи розвитку екологічного руху в Україні. Роль

громадських організацій у сфері захисту довкілля. Участь громадськості у процесі прийняття владних рішень у сфері захисту довкілля України. Громадський контроль за діяльністю органів влади у галузі екології та природних ресурсів.

Тема 11. Європейський Союз і його роль у формуванні екологічної політики

Розвиток екологічної політики на глобальному рівні. Огляд процесу розвитку Європейською спільнотою політики охорони довкілля. Структурні підрозділи Європейського Союзу та їх завдання у сфері охорони довкілля. Екологічна діяльність міжнародних організацій.

Міжнародні організації та фонди. Міжнародне екологічне законодавство.

Тема 12. Міжнародна інтеграція України у галузі охорони довкілля

Двостороннє і багатостороннє співробітництво в галузі охорони довкілля. Міжнародна інвестиційна і технічна допомога. Гармонізація екологічного законодавства України з законодавством ЄС.

Тема 13. Зумовленість екологічної політики кризовим станом екосистем

Екологічні кризи та катастрофи: походження та сутність. Теорія та ознаки екологічних криз, катастроф. Поняття, сутність, типологія та форми екологічних криз. Походження екологічних криз. Загальнонаукове тлумачення екологічних криз. Класифікація екологічних криз. Екологічні кризи минулого. Природні та антропогенні кризи. Історичні форми антропогенних криз.

Антропогенні екологічні кризи. Екологічна криза цивілізації як об'єктивне відображення суперечностей суспільства і природи. Екологічна криза як криза духовності. Релігійні, культурні, класові та соціальні причини екологічної кризи.

Сучасна екологічна криза. Науково-технічна революція і глобальна екологічна криза. Сучасні екологічні катастрофи. Реальні екологічні негативні наслідки. Потенційні екологічні небезпеки. Комплексний характер екологічної проблеми.

Тема 14. Причини та шляхи вирішення екологічних проблем в Україні

Причини екологічних проблем України щодо природних ресурсів і галузей господарської діяльності. Екологічний стан атмосферного повітря. Стан і проблеми водних ресурсів (поверхневі, підземні і морські). Стан і проблеми земельних ресурсів і надр. Стан і проблеми лісових ресурсів і природно-заповідного фонду. Стан і проблеми поводження з відходами. Результати, які очікуються внаслідок виконання Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року».

Шляхи забезпечення екологічно збалансованого природокористування.

4. Структура залікового кредиту з дисципліни “Державна політика по захисту навколишнього середовища” (денна форма навчання)

	<i>Кількість годин</i>				Са-мостій на ро-бота	Контрольні заходи
	лекції	Практичні	ІРС	Тренінг, КПЗ		
Змістовий модуль 1. Теоретичні принципи формування основних засад екологічної політики						
Тема 1. Теоретико-методологічні засади дослідження екологічної політики	2	2		4	5	Поточне опитування
Тема 2. Політична програма дій рухів, партій у сфері охорони довкілля світу та України	2	2			5	
Тема 3. Зміст, структура, та інструментарій екологічної політики	2	2			5	
Тема 4. Суб’єкти екологічної політики	2	2			5	
Тема 5. Цілі, критерії та принципи формування екологічної політики	2	2	1		5	
Тема 6. Інструменти екологічної політики	2	2			5	
Тема 7. Екологічна компетентність влади					5	
Тема 8. Формування інституційної системи забезпечення екологічної політики в Україні	2	2			5	
Змістовий модуль 2 Особливості здійснення та шляхи удосконалення екологічної політики в Україні та Європейському Союзі						
Тема 9. Суть сучасної державної екологічної політики в Україні	2	2		4	5	Поточне
Тема 10. ЗМІ, неурядові екологічні організації та їх	2	2			5	

участь у процесах прийняття екологічних рішень						опитування
Тема 11. Європейський Союз і його роль у формуванні екологічної політики	2	2	1		10	
Тема 12. Міжнародна інтеграція України у галузі охорони довкілля	2	2			5	
Тема 13. Зумовленість екологічної політики кризовим станом екосистем	2	2	1		5	
Тема 14. Причини та шляхи вирішення екологічних проблем в Україні	2	2			13	
Разом	28	28	3	8	83	

(заочна форма навчання)

	<i>Кількість годин</i>		
	<i>Лекції</i>	<i>Практичні заняття</i>	<i>Самостійна робота</i>
	Змістовий модуль 1. Теоретичні принципи формування основних засад екологічної політики		
Тема 1. Теоретико-методологічні засади дослідження екологічної політики	1		10
Тема 2. Політична програма дій рухів, партій у сфері охорони довкілля світу та України		1	10
Тема 3. Зміст, структура, та інструментарій екологічної політики	1		10
Тема 4. Суб'єкти екологічної політики		1	10
Тема 5. Цілі, критерії та принципи формування екологічної політики			10
Тема 6. Інструменти екологічної політики		1	10
Тема 7. Екологічна компетентність влади			10

Тема 8. Формування інституційної системи забезпечення екологічної політики в Україні			10
Змістовий модуль 2 ПРАКТИЧНА ФІЛОСОФІЯ			
Тема 9. Суть сучасної державної екологічної політики в Україні	1	1	10
Тема 10. ЗМІ, неурядові екологічні організації та їх участь у процесах прийняття екологічних рішень	1		10
Тема 11. Європейський Союз і його роль у формуванні екологічної політики	1		10
Тема 12. Міжнародна інтеграція України у галузі охорони довкілля	1		10
Тема 13. Зумовленість екологічної політики кризовим станом екосистем			10
Тема 14. Причини та шляхи вирішення екологічних проблем в Україні			8
Разом	8	4	138

5. Тематика практичних (семінарських або лабораторних) занять

Практичне заняття №1

Тема: Теоретико-методологічні засади дослідження екологічної політики

Мета: Вивчити предмет, методи, підходи, рівні та наукове розуміння екологічної політики.

Питання для обговорення:

1. Поняття, предмет та методи дослідження екологічної політики.
2. Об'єкт, суб'єкт, предмет екологічної політики.
3. Задачі екополітики. Методи дослідження. Рівні екологічної політики.
4. Екологія загальна і прикладна.
5. Вхід екології в сферу політики. Екологізація політики і політизація екології.
6. Об'єктивність та суперечність економічних й екологічних інтересів суспільства.
7. Визначення екологічної політики. Підходи до визначення екологічної політики. Наукове розуміння екологічної політики. Рівні екологічної політики.

Практичне заняття №2

Тема: Політична програма дій рухів, партій у сфері охорони довкілля світу та України

Мета: З'ясувати причини виникнення, аналіз політичних програм рухів, партій у сфері охорони довкілля зарубіжних країн та України.

Питання для обговорення:

1. Причини появи політичних партій екологічного спрямування у світі.
2. Історія створення, розвитку програмних дій та недоліків екологічних рухів і партій в Україні у 2000-х роках.
3. Недоліки проведення екологічної політики державними органами у 2010-х рр.
4. Аналіз передвиборчих програм політичних партій 2019 року, які балатувались до Верховної ради в розрізі екологічної політики.
5. Історія зародження, вимоги, діяльність партій екологічного спрямування у Німеччині.

Практичне заняття №3

Тема: Зміст, структура, та інструментарій екологічної політики

Мета: Проаналізувати мету, базис, засоби, структуру, напрямки, критерії екологічної політики.

Питання для обговорення:

1. Мета екологічної політики.
2. Базис та засоби реалізації екологічної політики. Структура базису екологічної політики.
3. Основні напрямки та механізм здійснення екологічної політики.
4. Критерії ефективності екологічної політики.
5. Основні загально-системні умови успішної екологічної політики.

Практичне заняття №4

Тема: Суб'єкти екологічної політики

Мета: Зрозуміти особливості та роль екологічної складової в державній політиці, діяльності політичних партій, організацій, громадян, наукових та спеціалізованих закладів.

Питання для обговорення:

1. Держава як головний суб'єкт екологічної політики.
2. Правове та технологічне регулювання екологічною діяльністю.
3. Роль бізнесу і підприємств у стійкому розвитку і захисті навколишнього середовища.
4. Чинники екологічності правової демократичної держави.
5. Політичні організації як суб'єкт екологічної політики.
6. Екологічна складова діяльності політичних партій. Ідеологія та тактика партій "зелених". Феномен партії "зелених" України.
7. Зацікавленість і готовність громадян у здійсненні екологічної політики.
8. Роль наукових та спеціалізованих закладів і організацій в охороні довкілля.

Практичне заняття №5

Тема: Цілі, критерії та принципи формування екологічної політики

Мета: Пояснити сутність природоохоронних принципів, загальносвітові цілі екологічної політики.

Питання для обговорення:

1. Складнощі формування принципів екологічної політики.
2. Сутність основних природоохоронних принципів.
3. Постановка цілей політики довкілля.
4. Загальносвітові цілі екологічної політики: стабілізація світового клімату, збереження біологічного різноманіття, дбайливе ставлення до природних ресурсів, охорона здоров'я громадян, світова етика охорони довкілля в суспільстві.
5. Ефективність загальнополітичних заходів з охорони довкілля.

Практичне заняття №6

Тема: Інструменти екологічної політики

Мета: Співставити поняття, класифікації, основні етапи та інструменти екологічної політики.

Питання для обговорення:

1. Поняття інструментів екологічної політики та їх значення.
2. Класифікація інструментів екологічної політики.
3. Інструменти правового регулювання. Інструменти екологічного регулювання.
4. Основні інструменти національної екологічної політики.
5. Етапи реалізації екологічної політики.
6. Моніторинг виконання і показники ефективності.
7. Систематизація інструментів екологічної політики.
8. Екологічні податки і збори. Екологічна податкова реформа. Екологічні сертифікати.
9. Екологічна ефективність. Економічна ефективність.

Практичне заняття №7

Тема: Екологічна компетентність влади

Мета: Ознайомитися з видами екологічної політики, їх специфікою, чинниками екологічної компетентності влади та умовами переходу до концепції екорозвитку.

Питання для обговорення:

1. Управлінська, плюралістична та колективна види екологічної політики, їх специфіка.
2. Об'єктивні чинники зростання екологічної компетентності влади. Політизація екології й екологізація політики.
3. Екологічний характер сучасної правової держави.
4. Включення питань захисту навколишнього природного середовища до Конституції. Роль Екологічного Міністерства. Критерії ефективності заходів законодавчої влади щодо збереження довкілля. Задачі влади щодо прийняття управлінських рішень, які мають суттєві екологічні наслідки.
5. Основні умови переходу до концепції екорозвитку.

Практичне заняття №8

Тема: Формування інституційної системи забезпечення екологічної політики в Україні

Мета: Знати особливості здійснення центральними, органами місцевого самоврядування та громадянського контролю по реалізації екологічної політики.

Питання для обговорення:

1. Органи державного управління загальної компетенції. Інституції державної виконавчої влади спеціальної компетенції.
2. Адміністративно-правові основи організації діяльності Міністерства екології та природних ресурсів України.
3. Роль державних екологічних інспекцій в управлінському процесі.
4. Реалізація екологічної політики на рівні місцевого самоврядування. Повноваження органів і посадових осіб місцевого самоврядування. Особливості формування екологічної політики міст.
5. Взаємодія суб'єктів територіальної громади у вирішенні екологічних конфліктів.
6. Громадський контроль за діяльністю органів влади у галузі екології та природних ресурсів.

Практичне заняття №9

Тема: Суть сучасної державної екологічної політики в Україні

Мета: Виявити особливості, основні напрямки та розбіжності державної політики в Україні в галузі охорони довкілля.

Питання для обговорення:

1. Державний контроль за дотриманням екологічного законодавства.
2. Державний екологічний моніторинг.
3. Державна екологічна експертиза.
4. Еколого-економічна реформа в Україні.
5. Основні напрямки державної політики в Україні в галузі охорони довкілля.
6. Проблеми переходу на модель сталого розвитку.
7. Формування регіональної екологічної політики.

Практичне заняття №10

Тема: ЗМІ, неурядові екологічні організації та їх участь у процесах прийняття екологічних рішень

Мета: Співставити етапи екологічного руху в Україні, напрямки діяльності неурядових екологічних організацій, світових громадських товариств, їх вплив на формування екологічної політики в державах світу та розвиток екологічного руху в Україні.

Питання для обговорення:

1. Вплив мас-медіа на формування екологічної політики у державі. Світові громадські товариства.
2. Загальна характеристика неурядових екологічних організацій.
3. Основні етапи екологічного руху в Україні.
4. Неурядові екологічні організації як суб'єкти альтернативної екологічної політики. Взаємовідносини між державою та населенням.
5. Основні проблеми екологічних неурядових організацій та шляхи їх вирішення.
6. Перспективи розвитку екологічного руху в Україні.

Практичне заняття №11

Тема: Європейський Союз і його роль у формуванні екологічної політики

Мета: Набути знання з розвитку сучасної європейської політики у сфері охорони довкілля.

Питання для обговорення:

1. Розвиток екологічної політики на глобальному рівні.
2. Огляд процесу розвитку Європейською спільнотою політики охорони довкілля.
3. Структурні підрозділи Європейського Союзу та їх завдання у сфері охорони довкілля.
4. Міжнародні організації та фонди.
5. Міжнародне екологічне законодавство.

Практичне заняття №12

Тема: Міжнародна інтеграція України у галузі охорони довкілля

Мета: Характеризувати міжнародне співробітництво України в галузі охорони довкілля, з метою запровадження та виконання європейських стандартів спрямованих на покращення якості екологічного середовища.

Питання для обговорення:

1. Двостороннє і багатостороннє співробітництво в галузі охорони довкілля.
2. Міжнародна інвестиційна і технічна допомога.
3. Гармонізація екологічного законодавства України з законодавством ЄС.

Практичне заняття №13

Тема: Зумовленість екологічної політики кризовим станом екосистем

Мета: Вивчити сутність, типологію, форми, походження, ознаки сучасних екологічних криз та катастроф.

Питання для обговорення:

1. Екологічні кризи та катастрофи: походження та сутність.
2. Теорія та ознаки екологічних криз, катастроф.
3. Поняття, сутність, типологія та форми екологічних криз.
4. Походження екологічних криз.
5. Соціальні аспекти екологічної кризи. Екологічна криза цивілізації як об'єктивне відображення суперечностей суспільства і природи.
6. Науково-технічна революція і глобальна екологічна криза. Сучасні екологічні катастрофи.
7. Потенційні екологічні небезпеки.

Практичне заняття №14

Тема: Причини та шляхи вирішення екологічних проблем в Україні

Мета: З'ясувати причини екологічних проблем України та шляхи покращення її екологічного середовища.

Питання для обговорення:

1. Причини екологічних проблем України щодо природних ресурсів і галузей господарської діяльності.
2. Екологічний стан атмосферного повітря.
3. Стан і проблеми водних ресурсів (поверхневі, підземні і морські).
4. Стан і проблеми земельних ресурсів і надр.
5. Стан і проблеми лісових ресурсів і природно-заповідного фонду.
6. Стан і проблеми поводження з відходами.
7. Шляхи забезпечення екологічно збалансованого природокористування.

6. Самостійна робота

№ п/п	Тематика	К-сть годин	
1.	Тема 1. Теоретико-методологічні засади дослідження екологічної політики.	5	10
2.	Тема 2. Політична програма дій рухів, партій у сфері охорони довкілля світу та України.	5	10
3.	Тема 3. Зміст, структура, та інструментарій екологічної політики.	5	10
4.	Тема 4. Суб'єкти екологічної політики.	5	10
5.	Тема 5. Цілі, критерії та принципи формування екологічної політики.	5	10
6.	Тема 6. Інструменти екологічної політики.	5	10
7.	Тема 7. Екологічна компетентність влади.	5	10
8.	Тема 8. Формування інституційної системи забезпечення екологічної політики в Україні.	5	10
9.	Тема 9. Суть сучасної державної екологічної політики в Україні.	5	10
10.	Тема 10. ЗМІ, неурядові екологічні організації та їх участь у процесах прийняття екологічних рішень.	5	10
11.	Тема 11. Європейський Союз і його роль у формуванні екологічної політики.	10	10
12.	Тема 12. Міжнародна інтеграція України у галузі охорони довкілля.	5	10
13.	Тема 13. Зумовленість екологічної політики кризовим станом екосистем.	5	10
14.	Тема 14. Причини та шляхи вирішення екологічних проблем в Україні.	13	8
Разом:		83	138

7. ТРЕНІНГ, КПЗ

Взірець тренінгу з дисципліни «Державна політика по захисту навколишнього середовища»

Тренінг є ретельно спланованим процесом надання чи поповнення знань, відпрацювання умінь і навичок, зміни чи оновлення певних ставлень, поглядів і переконань. Тренінг орієнтований на запитання та пошук.

Порядок проведення тренінгу:

- a. **Вступна частина** проводиться з метою ознайомлення студентів з темою тренінгового заняття.
- b. **Організаційна частина** полягає у створенні робочого настрою у колективі студентів, визначенні правил у вигляді таблиць, бланків документів.
- c. **Практична частина** реалізовується шляхом виконання завдань у групах студентів у кількості 3-5 осіб з певних проблемних питань теми тренінгового заняття.
- d. **Підведення підсумків.** Обговорюється результати виконаних завдань у групах. Обмін думками з питань, які виносились на тренінгові заняття.

ТРЕНІНГ НА ТЕМУ: "ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЛЮДСТВА"

Вступне слово тренера

На планеті Земля в наш час спостерігаються великі зміни в природі. Вони проявляються у вигляді глобальних екологічних катастроф: парниковий ефект, кислоті дощі, смог, озонові діри. Сучасна Україна як і багато країн світу перебуває на межі великої екологічної кризи. Зростання населення Землі, кількість якого вже перевищила критичну межу, дедалі більше забруднення атмосфери, гідросфери та літосфери, накопичення величезних об'ємів відходів людської діяльності при одночасному виснаженні майже всіх видів природних ресурсів призвели до розвитку глобальної екологічної кризи. Біосфера сьогодні вже не спроможна самоочищуватися, саморегулюватися й самовідновлюватися – вона дедалі активніше деградує. Людству потрібні нова філософія життя, висока екологічна культура й свідомість, зміна ставлення до навколишнього середовища. Для знаходження шляхів подолання кризи зараз і в майбутньому потрібно змінювати свідомість людей, а особливо сучасних дітей, майбутніх жителів планети Земля. Тому саме екологічне виховання через практичні заняття, ділові ігри та тренінги, покликане формувати активну природоохоронну позицію як дорослих так і дітей. Серед системи виховних заходів для сучасних дітей актуальними останнім часом стали тренінги, які дають змогу учням бути активними, а не пасивними учасниками дійства. Крім цього, тренінг стимулює розвиток логічного та критичного мислення, вчить працювати з науковою літературою, спонукає до вирішення поставлених проблемних завдань креативними способами, розвиває уяву та здатність до

передбачення і моделювання ситуації в майбутньому, особливо, якщо це стосується екологічних проблем сучасності.

I. Організаційна частина

Оголошення теми тренінгу

Шановні учасники заходу! На сьогоднішньому тренінгу ми з вами окреслимо основні екологічні проблеми нашого довкілля, їх причини, наслідки, шляхи їх вирішення, щоб зберегти нашу природу.

1.1 Вправа «Знайомство»

Перед початком нашого заняття давайте познайомимось. Вправу «Знайомство» я пропоную провести у такому вигляді: ви називаєте своє ім'я і своє життєве кредо. Напишіть своє ім'я на стіках і прикріпіть його собі.

1.2 Мотивація діяльності

А зараз я хочу зачитати вам інформаційний плакат (зачитується плакат вголос). Пам'ятайте! Кожної години на нашій планеті: 1700 акрів продуктивної землі стає пустелею; близько 2000 дітей помирають з голоду; 55 чоловік отруюються й гинуть від пестицидів та інших хімічних речовин; 1000 чоловік вмирають від отруєння водою; 2000 тонн кислотних дощів випадає у Північній півкулі; 5-6 видів тваринного чи рослинного світу зникають. Кожної хвилини: Знищується більше 51 акра тропічних лісів; Використовується близько 35000 барелі нафти; Знищується 50 тонн родючого ґрунту через неправильне його використання; Виділяється більше 12000 тонн вуглекислого газу в атмосферу. Я думаю, що після прочитаного мною, у вас появиться багато думок і планів як поліпшити ситуацію, яка склалась на нашій планеті. Адже, як казав Екзюпері «Причепурився сам, причепури свою планету».

1.3 Вправа «Очікування».

Ви вже почули тему нашого сьогоднішнього тренінгу, що ви очікуєте сьогодні від нашого тренінгу? Напишіть на стіках - листочках свої очікування та прикріпіть їх на дерево очікувань. Свої очікування розпочніть фразами: «Я сподіваюсь...», «Я очікую...», «Я хочу дізнатись...», «Я надіюсь...»

1.4 Розподіл по групах (вправа стихія)

Для нашої роботи я пропоную об'єднатися всім у групи таким чином: піднімаємось і по черзі називаємо слова «ЗЕМЛЯ», «ВОДА», «ПОВІТРЯ». А тепер ділимося на групи. Хто сказав «Земля» іде праворуч, хто сказав «Вода» іде прямо, а хто сказав «Повітря» іде ліворуч. Ось таким чином ми отримали 3 групи. Кожна із груп отримує своє завдання і створить за даною темою міні-проект і через 15 хвилин відбудеться захист проектів. Отож, увага група «Земля» буде працювати над проблемою забруднення ґрунтів. Група «Вода» буде працювати над проблемою забруднення води, а група «Повітря» буде працювати над проблемою забрудненості повітря.

1.5 Правила роботи у групах

Для того аби наша робота була продуктивною, я пропоную вам правила роботи у групах. Кожна думка має право на існування. Активність всіх членів групи. Дотримання регламенту. Критикувати висловлювання, а не людину. Доброзичливе відношення всіх учасників. Поважати того, хто говорить, не

перебивати. Чи приймаєте ви такі правила роботи? Добре! (прикріплюємо правила на дошці)

II. Основна частина

2.1 Робота в групах

На ваших столах є все необхідне для роботи. Подивіться на свої плакати, ваша робота над міні-проектом передбачає заповнення всіх розділів, які зазначили тренери у даному шаблоні: девіз вашої групи; роль згадуваної стихії у природі; причини виникнення проблеми; шляхи вирішення даної проблеми. На дану роботу вам дається 15 хв. По закінченню роботи вам потрібно презентувати даний проект. Презентацію проекту буде проводити оповідач, якого ви самі оберете в межах своєї групи. Окрім зазначеного вище, для презентації міні – проекту ви можете малювати схеми, малюнки, таблиці – одним словом все, щоб якнайкраще розкрити дану тему. Тож я бажаю вам успіху! Робота над проектом (лунає приємна музика). Час вичерпано. Але, перш ніж ми почнемо захищати свої проекти я пропоную вам провести руханку.

2.2 Руханка “Синергія”

Станьте в коло. Запропонуйте учням присісти так, наче вони сидять на стільцях. Порахуйте вголос, скільки вони утримаються в такому положенні. Станьте в тісне коло. Поверніться направо. Запропонуйте учасникам присісти на коліна тим, хто стоїть позаду. Порахуйте вголос. Оскільки таке положення набагато зручніше, так можна сидіти набагато довше. Це приклад того, як діє принцип синергії. Тобто, якщо ми разом візьмемось то зможемо вирішити екологічні проблеми людства і всім буде краще.

2.3 Презентація проектів

Отож просимо представників груп розпочати презентацію. (захист проектів учасниками групи).

III. Заключна частина 3.1 Зворотній зв'язок. Гра «Мікрофон»

1) Шановні учасники нашого заходу, займіть свої місця на стільцях. Підвести підсумки заняття я пропоную вам у вигляді гри “Мікрофон”. Аналізуючи все вище сказане, почуте, кожен учасник повинен запропонувати правила поведіння з природою і таким чином ми разом створимо пам'ятку бережливого ставлення до природи.

3.2 Справджування очікування

Отже, підходить до завершення наше заняття, чи збулися ваші очікування від цього заходу? Якщо це так, то підійдіть до дерева і прокоментуйте чи збулися ваші сподівання і на підтвердження цього прикріпіть квіточку на дерево. Кожен учасник по черзі підходить до дерева очікувань і коментує, чи справдились його очікування (і прикріплюють свої квіточки до дерева)

3.3 Побажання

Ось, і завершився наш захід. Подивіться, як розквітло наше дерево! А це означає, що все задумане нами повинно здійснитися. Станьте всі у коло, візьміться за руки і висловіть свої бажання і сподівання всім учасникам заходу. І на завершення нашої зустрічі ми хочемо подарувати вам «Пам'ятку бережливого ставлення до природи», яку ми виготовили передбачивши ваші відповіді під час гри «Мікрофон». Я думаю, що ви всі будете її дотримуватись, і, таким чином, берегти нашу природу. ЩАСТИ ВАМ!

8. Засоби оцінювання та методи демонстрування результатів навчання

У процесі вивчення дисципліни “Державна політика по захисту навколишнього середовища” використовуються наступні засоби оцінювання та методи демонстрування результатів навчання:

- стандартизовані тести;
- поточне опитування;
- залікове модульне тестування та опитування;
- ректорська контрольна робота;
- оцінювання результатів КППЗ;
- екзамен.

9. Критерії, форми поточного та підсумкового контролю

Підсумковий бал (за 100-бальною шкалою) з дисципліни “Державна політика по захисту навколишнього середовища” визначається як середньозважена величина, залежно від питомої ваги кожної складової залікового кредиту:

Заліковий модуль 1	Заліковий модуль 2 (ректорська контрольна робота)	Заліковий модуль 3 (підсумкова оцінка за КППЗ, враховуючи поточне опитування)	Заліковий модуль 4 (екзамен)
20%	20%	20%	40%
1. Опитування під час заняття (8 тем по 5 балів = 40 балів) 2. Письмова робота = 60 балів.	1. Опитування під час заняття (6 тем по 5 балів = 30 балів) 2. Письмова робота = 70 балів	1. Написання КППЗ, яке включає вибір теми, складання плану роботи = 50 балів. 2. Тренінги = 20 балів 3. Захист КППЗ = 30 балів	1. Відповідь на два запитання, кожне з яких = 40 балів, а у підсумку = 80 балів 2. Розв’язання 10 тестів по 2 бали кожний = 20 балів

Шкала оцінювання:

За шкалою ЗУНУ	За національною шкалою	За шкалою ECTS
90–100	відмінно	A (відмінно)
85–89	добре	B (дуже добре)
75–84		C (добре)
65–74	задовільно	D (задовільно)
60–64		E (достатньо)
35–59	незадовільно	FX (незадовільно з можливістю повторного складання)
1–34		F (незадовільно з обов’язковим повторним курсом)

10. Інструменти, обладнання та програмне забезпечення, використання яких передбачає навчальна дисципліна

№ п/п	Найменування	Номер теми
1	Мультимедійне забезпечення викладання лекцій (проектор; <i>on-line</i> платформи: <i>ZOOM</i>)	1-13
2	Система дистанційного навчання ЗУНУ <i>moodle.wunu.edu.ua</i>	1-13

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

Основна література:

1. Біологічна безпека України: монографія / за заг. ред.: М.В.Величка Київ: Нац. акад. СБУ, 2018. 784 с.
2. Борейко В.Е. Права природы и права животных / В.Е. Борейко. Киев: Лотос, 2018. 56 с.
3. Велика українська юридична енциклопедія у 20-ти т. Харків: Право, 2016. Т14: Екологічне право / ред. кол. Ю.С.Шемшуненко. Національна академія правничих наук України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАНУ України, Нац. юридичний університет ім.Я.Мудрого. 2018. 776 с.
4. Децентралізація влади в Україні та розвиток екологічних і природо-ресурсних правовідносин: монографія /авт. кол.: В.П.Кулинич та ін., НАН України. Харків: Право, 2019. 304 с.
5. Директива ЄС про доступ громадськості до інформації про довкілля. Директива ЄС про участь громадськості у розробці деяких планів та програм, пов'язаних з довкіллям / ред. кол. Т.В.Тимочко. К.: Ст-Друк, 2018. 29 с.
6. Директива ЄС про оцінку і управління ризиками затоплення. Директива ЄС про очистку міських стічних вод. / гол. ред. Т.В.Тимочко. К.: Ст-Друк, 2018. 32 с.
7. Директива ЄС стосовно контролю викидів летючих органічних сполук / гол. ред. Т.В.Тимочко. К.: Ст-Друк, 2018. 30 с.
8. Дьомін В. О. Вступ до екологічної політики. К.: Тандем, 2018.
9. Екологічні війни / гол. ред. Т.В.Тимочко. К.: Аспект-Поліграф, 2018. 29 с.
10. Екологічні засади збалансованого регіонального розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Івано-Франківськ 10-11 травня 2016 року. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2018. 256 с.

11. Екологістика, рециклінг і утилізація транспорту / С.Борейко. К.: Центр учбової літератури. 2019. 266 с.
12. Еріксон Т.Г. Сміття і люди. Зворотний бік споживання / Т.Г.Еріксон Київ: Ніка-Центр, 2019. 224 с.
13. Збалансовані міста / ред. кол. Т.В.Тимочко. К.: Ст-Друк, 2018. 35 с.
14. Збереження біологічного та ландшафтного різноманіття як складова екологічного та патріотичного виховання населення України: матеріали науково-практичної конференції. Святогірськ: Центр екологічної освіти та інформації, 2018. 314 с.
15. Збереження та розширення природно-заповідних територій в Україні / гол. ред. Т.В.Тимочко. К.: Аспект-Поліграф, 2018. 37с.
16. Колберт Е. Шосте вимірання: неприродна історія, написана Елізабет Колберт /Е.Колберт. Київ: Наш формат, 2018. 280 с.
17. Конвенція про захист Чорного моря від забруднення / ред. кол. Т.В.Тимочко. К.: Ст-Друк, 2018. 25 с.
18. Конвенція про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті / ред. кол. Т.В.Тимочко. К.: Ст-Друк, 2018. 25 с.
19. Конвенція щодо співробітництва по охороні та сталому використанню ріки Дунай / ред. кол. Т.В.Тимочко. К.: Ст-Друк, 2019. 27 с.
20. Крайник Г.С. Кримінальна відповідальність за забруднення або псування земель в Україні: монографія. / Г.С.Крайник. Харків: Друкарня Мадрид. 2019. 204 с.
21. Лазор О. Я. Державне управління у сфері реалізації екологічної політики в Україні: організаційно-правові засади: Монографія / Передмова і заг. наук. ред. проф. М. Д. Лесечка. Львів: Ліга-Прес, 2018.
22. Малишева Н.Р. Науково-практичний коментар до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» / Н.Р.Малишева, М.І.Єрофєєв. НАН України. Харків: Право, 2018. 416 с.
23. Марушевський Г.Д. Інтеграція управлінських рішень для збалансованого розвитку: посібник / Г.Д.Марушевський. Київ: Центр екологічної освіти та інформації, 2018. 250 с.
24. Національна екологічна політика в контексті європейської інтеграції України: матеріали міжнародної науково-практичної конференції 27-28 квітня 2010 р. К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2018. 30 с.
25. Олійник М.Й. Основи екології виробництва та використання електричної енергії: навчальний посібник /М.Й.Олійник. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2018. 192 с.
26. Оновлена стратегія збалансованого розвитку ЄС / гол. ред. Т.В.Тимочко. К.: Аспект-Поліграф, 2018. 36 с.
27. Орхунська конвенція / гол. ред. Т.В.Тимочко. К.: Аспект-Поліграф, 2018. 36 с.
28. Основні напрями державної екологічної політики України в галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки: Затв. постановою ВР України від 05.03.98 № 188-98-ВР.
29. Охорона довкілля в угоді про асоціацію між Україною та ЄС: доповідь Платформи громадянського суспільства Україна – ЄС / кол. авт.:Н.Андрусевич, Г.Вронська та ін. 2018. 88 с.

30. Оцінка впливу на довкілля та участь громадськості: аналітичний порівняльний огляд європейського й українського законодавства та рекомендації щодо впровадження європейських стандартів в Україні / кол. авт.: Є.Єндрюшка Львів: ЕПЛ, 2018. 96 с.
31. Перспективи відновлення Сходу України на засадах збалансованого розвитку / гол. ред. Т.В.Тимочко. К.: Аспект-Поліграф, 2018. 36 с.
32. Поводження зх. відходами в Україні / ред. кол. Т.В.Тимочко. К.: Ст-Друк, 2018. 37 с.
33. Природно-заповідний фонд України / ред. кол. Т.В.Тимочко. К.: Ст-Друк, 2018. 33 с.
34. Проблемні питання розвитку заповідної справи в Україні / ред. кол. Т.В.Тимочко. К.: Ст-Друк, 2018. 37 с.
35. Проблемні питання функціонування природоохоронних територій / ред. кол. Т.В.Тимочко. К.: Ст-Друк, 2019. 31 с.
36. Рамкова Директива про морську стратегію / ред. кол. Т.В.Тимочко. К.: Ст-Друк, 2018. 32 с.
37. Стан водних ресурсів в Україні / ред. кол. Т.В.Тимочко. К.: Ст-Друк, 2019. 23 с.
38. Стан сміттєзвалищ і полігонів твердих побутових відходів в Україні: проблеми та шляхи їх розв'язання / гол. ред. Т.В.Тимочко. К.: Аспект-Поліграф, 2018. 33 с.
39. Стратегія сталого розвитку: навчальний посібник / М.І.Петрушка Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2018. 156 с.
40. Стратегія сталого розвитку України до 2030 року / ред. кол. Т.В.Тимочко. К.: Ст-Друк, 2018. 45 с.
41. Сучасний стан та проблеми поводження з відходами в Україні / ред. кол. Т.В.Тимочко. К.: Ст-Друк, 2018. 33 с.
42. Ткачук Г. Книжка про сміття / Г.Ткачук. Львів: Вид-во Старого Лева, 2019. 132 с.
43. Туліна Е.С. Правові засади використання рослинного світу: монографія / Е.С.Туліна. Харків: Право, 2018. 216 с.
44. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом: директиви, що стосуються довкілля. / ред. кол. Т.В.Тимочко. К., 2018. 25 с.
45. Формування стратегії поводження з відходами в умовах децентралізації влади: проблеми та перспективи реалізації на рівні місцевих громад, 10-11 листопада 2015 року. Київ: збірка матеріалів національного форуму. Київ: Центр екологічної освіти та інформації, 2018. 164 с.
46. Хилько М.І. Екологічна безпека України: навчальний посібник / М.І.Хилько. К, 2018. 266 с.
47. Хилько М. І. Екологічна політика / Монографія. К.: Абрис, 2018.
48. Чайка О.Г. Заповідна справа: навчальний посібник / О.Г.Чайка, В.І.Мокрий. Львів Вид-во Львівської політехніки, 2018. 144 с.

Інформаційні ресурси:

1. Водний кодекс України від 06.06.1995 р. № 213/95-ВР / [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/>
2. Закон України «Про охорону атмосферного повітря» від 16.10.1992 № 2707-ХІІ: [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/>
3. Закон України «Про затвердження Загальнодержавної цільової програми розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2021 року» від 24.05.2012 № 4836-VI/[Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>
4. Закон України «Про охорону земель» від 19.06.2003 № 962-IV / [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>
5. Закон України «Про природно-заповідний фонд України» від 16.06.1992 № 2456-ХІІ/[Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>
6. Закон України «Про екологічну мережу України» від 24.06.2004 № 1864-IV / [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>
Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-ІІІ / [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>
7. Закон України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки» від 21.09.2000 № 1989-ІІІ / [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>
8. Закон України «Про відходи» від 05.03.1998 № 187/98-ВР / [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>
9. Про основні напрями державної політики в галузі охорони навколишнього середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки [Електронний ресурс]: Постанова Верховної Ради України від 05.03.1998 р. № 188/98-ВР. Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/188/98-%D0%B2%D1%80>.
10. Про охорону навколишнього природного середовища [Електронний ресурс]: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-ХІІ. Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.
11. Стратегія Державної екологічної політики України на період до 2020 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/content/article/8328>.